

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ՄԻՄՎՈԼԻԶՄԸ ՎԱՀԱՆ ԹԵՔԵՅԱՆԻ ՊՈՆԶԻԱՅԻՈՒՄ ՄԱՐՏԻՆ ԳԻԼԱՎՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Հոդվածում քննարկվում են Վ. Թեքեյանի պոեզիայում սիմվոլիզմի դրսևորումների հետ կապված մի քանի դիտարկումներ: Նշվում է, որ սիմվոլիզմի ազդեցությամբ Վ. Թեքեյանի պոեզիայում ձևավորվեցին նոր որակներ, աշխարհընկալման նոր մոտեցումներ:

Բանալի բառեր – Սիմվոլիզմ, սիմվոլ, Թեքեյան, Վեռլեն, ազդեցություն, այնկողնային:

20-րդ դարի սկզբին արևմտահայ պոեզիան շփվեց եվրոպական գրական ընթացքի հետ, որի հետևանքով ձևաբան քերական բոլորովին նոր որակներ: Դրա վառ ապացույցը հանդիսացան Վ. Թեքեյանի «Հոգերը» (Փարիզ) և «Հրաշալի Հարությունը» (1914):

Վ. Թեքեյանը քնարերգու բանաստեղծ է, և նրա ամբողջ ջանքերն ուղղված են մարդկային հոգու ամենանուրբ խորքերի, ակնթարթային վիճակների բացահայտմանը: Չի կարելի ժխտել, որ «Հոգերը» և «Հրաշալի Հարությունը» բանաստեղծական նոր որակ էին արևմտահայ պոեզիայում, և որ այդ նոր որակը ձևաբան է բերվել հայրենական և եվրոպական գրական ավանդույթների խաչաձևումից: Իրոք, երկար ժամանակ ապրելով արտասահմանում (1896-97՝ Անգլիա, 1987-1901՝ Ֆրանսիա, այնուհետև՝ Գերմանիա)՝ Վ. Թեքեյանը շփվում է միջազգային գրական շարժման հետ և անհրաժեշտ հետևություններ անում: Ու եթե հաշվի առնենք, որ դեռևս ձևավորման պրոցեսում գտնվող բանաստեղծի վրա ուժեղ տպավորություն էին գործում հատկապես ֆրանսիական սիմվոլիստները, պարզ կդառնա, որ նա չէր կարող չկրել սիմվոլիստական պոեզիայի ազդեցությունը: Այդ է վկայում նաև այն մեծ համակրանքը, որ նա տածում էր Ա. Ռեմբոյի, Ս. Մալլարմեի և հատկապես Պ. Վեռլենի նկատմամբ: Ահա

նրա «Տաղ առ Վեռլեն» բանաստեղծությունը, որն ինչ-որ չափով կարելի է նաև ծրագրային համարել երիտասարդ Թեքեյանի համար.

Ոչ, չկրեց երկիրն ուրիշ բանաստեղծ,
 Մ'որուն հոգին քուկինիդ չափ բերնին վրայ՝
 Ըլլար թեթև, խորհրդավոր, սուրբ ու եղծ...
 Երբոր՝ անգետ կարծես՝ կերգես հընօրեայ
 Կարծես անտառ մըն ես անծայր՝ ուր կերթանք
 Ամեն քայլի հրաշալիքներ գտնելով,
 Կա մեր հոգույն մեջ, խորհուրդի մթին հանք,
 Ոսկե լապտեր մ ըն ես, վառած հրաշքով...
 Ինչե՛ր կըսես, ինչ մրմունջներ, բառեր կէս՝
 Որոնք հանկարծ անհայտ դուռներ կբանան,
 Որոնց առջև ծունկի կուզանք - մինչ երգես:
 Դուն խորունկէն, գերդ անիծուած քահանան՝
 Որ կը ճանչնայի մեղքին ծիւր ծիւ-ծիւ
 Ու չի կրնար դեռ տաճարեն բաժանվիլ...

Սիմվոլիստների, տվյալ դեպքում Պ. Վեռլենի մոտ Թեքեյանն առանձնապես գրավում է բանաստեղծական հուզականությունը (ոչ, չկրեց երկիրն ուրիշ բանաստեղծ, մ'որուն հոգին քուկինիդ չափ բերնին վրայ), խորհրդավորությունը (ըլլար թեթև, խորհրդավոր, սուրբ ու եղծ ...), ինչպես նաև գունային համակարգն ու ակնարկությունների պոեզիան, որով կարելի է «անհայտ դուռներ բանալ» (ինչեր կըսես, ինչ մրմունջներ, բառեր կէս, որոնք հանկարծ անյայտ դուռներ կբանան):

Սիմվոլիստների համար պոեզիան մի սրբազան տաճար է, իսկ բանաստեղծությունները՝ կիսաշշունջ աղոթքներ՝ միշտ սուրբ ու միշտ աստվածային: Առ Աստված առաքված կիսաշշունջ աղոթքներ են հիշեցնում նաև Վ. Թեքեյանի սիրային բանաստեղծությունները: «Վ. Թեքեյան մեկն է մեր նոր քնարերգության ամենէն խոր բանաստեղծներէն, եթե ոչ ամենէն խորը: Վասնզի առաջին անգամ ինք մտցուց խորության զգայարանքը անոր մեջ», - այսպես բնորոշում է.

Օշականը Վ. Թեքեյանի պոեզիան: Այնուհետև նշելով, որ նրա արվեստը»քիչ մը բարդ, արտաքնապես հարդարուն» է, գտնում է, որ միաժամանակ «խորքեն տարօրեն պարզ ու պարկեշտ» է:¹

Ճիշտ է, Վ. Թեքեյանը երգում է «... աննպատակ ու վաղանցուկ տխրությունները ու այն քիչ համոզուած հուսահատությունները, որոնք արդյունք են ոչ թե կյանքի փորձությունեն յառաջ եկած յուզականություններուն, այլ դեռ յագուրտ չստացած իղձերու փոթորկումներին յաջորդող կարճաթև թուլացումներուն»², բայց «Հոգերը» «Բուրաստան մըն է, - ասում է Ա. Չոպանյանը,- ուր վառ ու պերճ գոյներով շքեղ, խորխորաձիգ ծաղիկներ չեն, որ կծայթքին ցողալից ու հարուստ հողէ մը, այլ խորհրդապաշտ ու փափուկ կես թույրերով, հազվագյուտ բուրումներով նուրբ ծաղիկներ»:³

Միմվոլիստիկան պոեզիային հատուկ է «Երկրայինն ու երկնայինը, հողեղենն ու աննյութականը միացնելու ուժեղ հակումը»: Բոլորովին այլ հարց, երբ սիմվոլիստներից ոմանք ընդհանրապես սավառնում են «երկնային ոլորտներում», «հոգու ապաստան» փնտրում միստիկ զգոյության մեջ: Միմվոլիզմի բուն էությունը Երկրայինն ու երկնայինի միջև համապատասխանության եզրեր որոնելն է: Այսպիսի մի շարք օրինակների կարելի է հանդիպել նաև Թեքեյանի պոեզիայում, միայն մի տարբերությամբ, որ նա պատմում է «...ալիքներն ճողոպրած ու Աստծոյ հետ հաշվետու գացող հոգին, որ կեանքի վրայ Ալ քիչ մը վերէն կնայի և հոգատարությամբ՝ հաճույքներու վրայ»: Վ. Թեքեյանի պոեզիային հատուկ են «փխրուն ընկալումները, այստեղից էլ՝ նրբաշակությունն ու հոգեկանի ակնթարթները որսալու վարպետությունը:

«Հոգերում», ինչպես նաև «Հրաշալի հարություն» գրքում Թեքեյանը, Ա. Չոպանյանի բնութագրությամբ, ոչ միայն «խորհրդապաշտ» է, այլևս նրա սիրած «Վեռլենի պես

¹ Յոթեկյան Վահան Թեքեյանի քառասնամեա գրական գործունեության, Փարիզ, 1902, 1933, էջ 12:

² «Անահիդ», Փարիզ, 1902, «Դեմքեր», Բ:

ներդաշնակապաշտ»: Այս ժողովածուների որոշ հուսահատական տրամադրությունները, անհուսության - հոգնածության մոտիվները գրականագետին հիմքեր են տվել ասելու, որ բանաստեղծը «փակվում է» փղոսկրյա աշտարակներում», այլևս հնարք չտեսնելով կյանքի բազմազանությունը ընկալելու»:⁴

Վ. Թեքեյանի պոեզիայում այսպիսի տրամադրություններ, ճիշտ է, կան: Բայց դրանք ավելի շատ աշխարհը «գեղարվեստի նոր փիլիսոփայությամբ» մեկնաբանելու փորձեր են, քան «փղոսկրյա աշտարակում» փակվելու ցանկություն: Միմվոլիստներից, հասկապես ռուս սիմվոլիստներից շատերը, իրոք, փակվում էին «փղոսկրյա աշտարակում» և դա անում էին ցուցադրական կերպով: Թեքեյանի մոտ բացակայում է այդ ցուցադրական կողմը: Նրա թե հեռուստատեսությունը, թե հոգնածությունն ու թե փախուստը խիստ կերպով կապված են անձնական ու հասարակական ապրումների ու զարգացումների հետ, ամբողջովին հեռու են ծրագրայնությունից ու արտիստիզմից:

Վ. Թեքեյանի համար բնորոշ է Վերին հայտնության գաղափարը և դրանից բխող հեռուների կարոտը («Եվ ներեն խոնջ են շրթունքներս», «Մահվան տեսիլ», «Աշտարակ», «Հոգնած ճամփորդներին», «Մահվան տաղեր» և այլն): Իսկ այս տրամադրությունները, ինչպես հայտնի է, խիստ բնորոշ են սիմվոլիստական պոեզիային: Բայց Թեքեյանի մոտ հեռուների կարոտը շփման եզրեր ունի նաև անցյալի հետ: Չմոռանալ անցյալն ու ձգտել հեռուներին՝ մոտավորապես այսպես կարելի է բնութագրել Թեքեյանի փիլիսոփայությունը:

Հայտնության, հեռուների կարոտի տրամադրությունից բխում է մի ուրիշ թեմա՝ հրաշքի ու երագների թեման:

«Օհ, ինձի տուր, Տեր, միշտ երազը անշեջ», - շշնջում է բանաստեղծը: Իսկ մի ուրիշ դեպքում («Ուխտ մը»)

³ **Չոպանյան Ա.**; Երկեր, Եր; 1966, էջ 396:

⁴ **Ասմարյան Լ.**; Վահան Թեքեյան, Եր; 1971, էջ 96:

Գիշեր մը, լուսինն Երազ մը իջավ
Եվ, հովհարելով, իմ աչուրներս
Չորացուց արցունքը:

20-րդ դարի արևմտահայ իրականության մեջ, այո, միայն Հույսը, Երազը կարող էին ամոքել վերքերը, չորացնել արցունքը և վառ պահել ապրելու անսահման կարոտը:

Իսկ որն է, այնուամենայնիվ, Թեքեյանի բերած նորությունը, ինչ տվեց նրան սիմվոլիզմը, և ինչ նոր գծերով նա հարստացրեց հայկական պոեզիայի գանձարանը:

Իր երիտասարդ տարիներին ապրելով և որպես բանաստեղծ ձևավորվելով եվրոպական միջավայրում՝ Թեքեյանը բավականաչափ փորձ ձեռք բերեց հատկապես պոետական կուլտուրայի բնագավառում, բայց պետք է նկատի ունենալ, որ նա բավականին հեռու էր երկչոտ աշակերտ լինելու մտայնությունից: Ահա թե ինչ է գրում Ա. Չոպանյանը. «Միմվոլիստները այս արևելյի բանաստեղծի մեջ պիտի գտնեն ոչ թե աշակերտ մը, այլ հեռավոր հոգեկան եղբայր մը, որ իրենցմե օգտուած է, բայց հայ է ու կմնայ իր երգին մեջ, որ իր որոշ անհատականությունն ունի, իր սեփական քաղցրությամբ երգը»:⁵

Արվեստի, կատարողական վարպետության և կառուցվածքային յուրահատկությունների տեսակետից Թեքեյանը շատ բան է վերցրել ֆրանսիական սիմվոլիստներից: Ինչպես Բոդլերի, Էդ. Պոյի ու հատկապես Վեռլենի ստեղծագործություններում, այնպես էլ Թեքեյանի մոտ հիմնական ուշադրությունը սևեռված է մարդու ներաշխարհի, նրա հոգեկան ապրումների վրա:

Վ. Թեքեյանի ստեղծագործության մեջ. «...ուր քերթողը կթարգմանե իր ներքին աշխարհը, կը նուագարգե իր հոգեկան խոսակցությունը աշխարհի խորհրդատուներուն և Աստծոյ ստուերին հետ»,⁶ առանձնապես շեշտված է դեպի երկնային ունեցած աղերսը:

⁵ Յոթեյան Վահան Թեքեյանի քառասնամյա գործունեության, էջ 66:

⁶ Նույն տեղում, էջ 65:

Եվ իզուր չէ, որ այն պիտակավորվել է որպես «իմացական սլացք, Գերագույն գինվորության և հուզականության»⁷ մարմնացում:

Վ. Թեքեյանի պոեզիայի աչքի ընկնող կողմերից մեկը ներամփոփումն է, որը, սակայն, հանդես չի գալիս որպես նպատակ: Պոետական այս գիծը առանձնապես ակնառու է Վեռլենի, Ռեմբոյի, Բլոկի, Բյուսովի ստեղծագործություններում: Եվ հենց նրանք էին, որ աչքերն արտաքին աշխարհից շրջեցին դեպի ներս, դեպի իրենց հոգին: Սա հենց ներամփոփման հետ է կապված և տվյալ դեպքում արդարացնում է իրեն, որովհետև նրանց, ինչպես նաև Տերյանի, Թեքեյանի, Իսահակյանի մոտ սեփական աչքերը սեփական հոգում ոչ թե նեղ, անձնական ապրումներ են պեղում, այլ հասարակական հեշտություն ունեցող նրբերանգներ՝ կապված համընդհանուր վշտի, ուրախության, տառապանքի հետ: Հոգեկան այդ ներքին աշխարհն է Վ. Թեքեյանի պոետական խորհրդածությունների մարզը, «ինչպես այն եղավ միակ մարզը Պոտլերի, Էտկար Փոի եւ Վեռլենի պես անգուզական բանաստեղծներու»⁸, գրում է Ա. Չոպանյանը:

Դարասկզբի արևմտահայ գրականության համար նորություն էր նաև Թեքեյանի ոճը: Լ. Սարգսյանը «Մուրճ» հանդեսի 1901 թվականի առաջին համարում, Թեքեյանի պոեզիան բնութագրելով որպես «սիրամոլություն (երոտոմանիա)», գրում է, որ Թեքեյանն «իզուր է ֆրանսիական բանաստեղծներից վերցրած ներկերով այլանդակում իր ոճը»: Բայց իրականությունը բոլորովին այլ է: Վ. Թեքեյանի մոռացումների, դրժումների, հեռումների պաշտամունքի պոեզիան հիշեցնում է երաժշտական մի կատարյալ ստեղծագործություն, որի մեջ աչքի են ընկնում ներդաշնակությունն ու հնչյունային կատարյալ համագործակցությունը: Դրա վառ օրինակը կարող է հանդիսանալ «Կարավանը» բանաստեղծությունը, որն այնպես է հնչյունավորված, որ թվում է լսում ես անցնող ուղտերի քարավանի ձայնը, ավազների անգույն ու տաք աղմուկը, անապատի սարսուռներն ու շրշուները:

⁷ Նույն տեղում, էջ 68:

⁸ Նույն տեղում, էջ 65:

Վ. Թեքեյանին հատուկ է նաև ֆրագմենտալությունը («Մահս», «Վերհուշում» և այլն), մի շարք բանաստեղծությունների կառուցվածքային անփութությունը: Վերջինս, իհարկե, նույնպես սիմվոլիստներից է գալիս, բայց այն սիմվոլիստներից, որոնք հետագայում հրաժարվեցին Վեռլենի մատնանշած ուղուց: Իսկ Վեռլենը կոչ էր անում հրաժարվել «կոպեկանոց գեղեցկություններից», արտաքին գունազարդումներից, էժանագին, սենտիմենտալ հուզականությունից և պոեզիան դարձնել մարդկային ապրումների համահնչուն երաժշտություն:

Мартин Гиравян, Символизм в поэзии В. Текеяна - В статье рассматривается влияние символизма на поэзию В. Текеяна. Отмечается, что под влиянием символизма в творчестве В. Текеяна проявились новые тенденции в его мироощущении.

Martin Gilavyan, Symbolism in Tekeyan's poetry - The influence of symbolism on Tekeyan's poetry in discussed in the article. The article mentions that under the influence of symbolism the new tendencies appeared in the world perception.